

УДК 811.161.2'367

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-148-165

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 12.03.2026

Схвалено до друку: 29.04.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Похилюк Олена

Ментальна архітектоніка поетичного синтаксису: когнітивна роль інверсії, еліпсису та анаколуту

1. Актуальність

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу сучасної лінгвістики до інтердисциплінарного підходу, що поєднує когнітивну граматику, поетику та культурологію. У межах когнітивної парадигми мову розглядають як інструмент репрезентації досвіду, а граматику – як форму концептуалізації реальності, а не як абстрактну систему правил. Це особливо проявляється в художньому дискурсі, де поетичний синтаксис, що має загальновідомі характерні структурні особливості, виконує смислотворчу функцію, активуючи ментальні схеми, образи, емоційні моделі.

Проблема співвідношення граматичної структури та когнітивної дії в поетичному тексті набуває нового звучання у світлі сучасної когнітивної поетики, відповідно до аспектів якої синтаксис розглядають як динамічний ресурс концептуального моделювання. Поетичні конструкції – інверсії, еліпсиси, анаколуту, паралелізми – трактують як когнітивні жести, що структурують увагу, емоції й перспективу сприйняття, а не як стилістичні прийоми вираження художнього мовлення.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасна когнітивна парадигма в лінгвістиці спирається на фундамент, закладений у працях Р. Лангекера (1987), чия модель когнітивної граматики дала змогу трактувати мовні структури як символічні одиниці, що відображають досвід концептуалізації. Подальший розвиток цих ідей у

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 148–165.

© 2026 Автор(и). Ця стаття опублікована у відкритому доступі та поширена на умовах Creative Commons Attribution 4.0 License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

дослідженнях В. Еванса та М. Гріна (2006) сприяв глибшому розумінню взаємозв'язку між мовою та розумом, а новітні дослідження К. Брокчіаса (2024) акцентують на символізмі граматичних конструкцій як результаті повторюваної концептуалізації досвіду.

У межах когнітивної поетики особливе значення мають праці Дж. Гевінс та Г. Стіна (2003), які розглядають синтаксис як інструмент дискурсивного моделювання смислу. Теоретичні положення М. Джованеллі (2013) та Р. Лангекера (2019) уможливають інтерпретацію художнього синтаксису як системи когнітивних жестів, що керують увагою читача та створюють умови для виникнення багатопланової перспективи сприйняття тексту.

Термінологічне підґрунтя для аналізу синтаксичних фігур як когнітивних механізмів забезпечено енциклопедичними розвідками О. Селіванової. Структурні та емотивні аспекти художнього мовлення перебувають у центрі уваги Н. Малюги, В. Розгон та ін., а експресивний потенціал синтаксичних конструкцій у художньому дискурсі детально висвітлено в колективній монографії В. Корольовою та Т. Шевченко. Окремі аспекти функціонування інверсії в поетичному дискурсі було також розглянуто нами в попередніх розвідках (Похилюк, 2025). Проте, попри значну теоретичну базу, питання цілісного когнітивно-синтаксичного аналізу поезії Михайла Каменюка як специфічної моделі сприйняття дійсності залишається недостатньо розкритим, що й обумовлює вибір теми цієї статті.

3. Мета і завдання дослідження

Мета статті – обґрунтувати поетичний синтаксис у творах М. Каменюка як динамічну когнітивну конструкцію та систему символічних «ментальних жестів», що моделюють концептуальний зміст і структурують багатопланову перспективу сприйняття дійсності читачем.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- виявити когнітивно-смісловий потенціал інверсії, еліпсису, анаколуту та паралелізму як механізмів профілювання уваги, що переоформлюють концептуальну основу образу;
- дослідити функціонування синтаксичних деформацій (зокрема анаколуту) як ресурсу інтерпретаційної багатозначності та ключового засобу реалізації багатопланової перспективи бачення ситуації;
- з'ясувати роль граматичних конструкцій у створенні «емоційного каркаса» тексту та активації втілених образних схем (опору, уникнення, лакунарності), що структурують інтуїтивне «переживання» концептів;

- проаналізувати синтаксичну організацію поезії як складний процес «дискурсивного моделювання смислу», де граматична форма постає когнітивною дією, що забезпечує блендинг смислів та інтеракцію автора й читача.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом дослідження слугує поетичний доробок сучасного українського письменника Михайла Каменюка, зокрема вибірка творів із книги поезій «...й камінь стара латинь, й лісів слов'янська в'язь...» (2020). До аналізу залучено тексти, у яких найвиразніше репрезентовано когнітивно-синтаксичний потенціал інверсії, еліпсису, анаколуту та паралелізму як інструментів авторської концептуалізації дійсності. Корпус досліджуваних одиниць охоплює поезії «Одісей», «Сільський цвинтар», «Останній аргумент», «Самота серед сільського зазим'я», «Політика», «Твоє безсоння» та низку інших творів, що дають змогу простежити функціонування граматичних конструкцій у ролі ментальних жестів, які формують багатопланові когнітивні структури та емоційний каркас художнього тексту.

5. Методи дослідження

Методологічною основою дослідження слугують засади когнітивної граматики (Р. Лангекер, К. Брокчіас), що розглядає граматичні конструкції як символічні структури, та когнітивної поетики (Дж. Стін, М. Джованеллі), де синтаксис постає динамічним ресурсом дискурсивного моделювання смислу. Теоретичне підґрунтя роботи також становлять концепції втіленого пізнання та образних схем (М. Джонсон, В. Еванс).

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс дослідницьких методів: когнітивно-дискурсивний аналіз – для трактування синтаксичних фігур (інверсії, еліпсису, анаколуту) як динамічних «когнітивних жестів», що моделюють процес сприйняття та активують ментальні дії читача; метод когнітивного профілювання та фокусування – для виявлення механізмів зміщення уваги та зміни перспективи в поетичному тексті, зокрема аналізу того, як інверсія та еліпсис переоформлюють концептуальну основу висловлювання; метод концептуального моделювання – для з'ясування ролі синтаксичних структур у побудові «емоційного каркаса» твору та реалізації образних схем (схеми опору, руху, лакуарності), що структурують суб'єктивний досвід; метод когнітивного блендингу – для дослідження процесів інтеграції концептів у межах паралельних конструкцій та паронімічних поєднань, що створюють нові шари інтерпретаційної багатозначності; контекстуально-

інтерпретаційний метод – для аналізу конкретних фрагментів поезій М. Каменюка з метою розкриття їхнього глибинного когнітивно-смислового наповнення та виявлення ефектів багатозорової перспективи.

6. Виклад основного матеріалу

Когнітивна граматики, що виникла в 1980-х роках у межах когнітивної лінгвістики, на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки є однією з найпродуктивніших теоретичних моделей для вивчення взаємозв'язку мови й мислення. Відповідно до її засад, граматики не є абстрактною системою правил, ізольованою від концептуального досвіду мовця, а радше функціонує як когнітивна форма репрезентації знання. Як зазначає К. Брокчіас, «граматичні конструкції є символічними структурами, що виникають у результаті повторюваного вживання в контексті концептуалізації досвіду» (Brossias, 2024). У цьому контексті синтаксис розглядають не як механічне оформлення висловлювання, а як засіб моделювання ситуацій, агентності, просторово-часових координат, емоційної залученості тощо.

Поетичний синтаксис, своєю чергою, функціонує не лише як естетична структура, а як когнітивно релевантне мовлення, у якому за допомогою граматичних форм здійснюється концептуальне структурування образу. Інверсії, еліпсиси, анаколути, зміщення синтаксичних фокусів – це не просто стилістичні фігури, а ментальні жести, які переоформлюють увагу, зсувають перспективу, вводять полісемію або когнітивну напругу. Вони уможливають зміну траєкторії розуміння, звертаючи увагу читача на ті аспекти ситуації, які в нейтральному, прозовому мовленні залишаються фоновими.

Центральним поняттям когнітивної граматики є концепт усвідомлення, який визначає, як саме мовці сприймають об'єкти чи події у своїй свідомості. Як зазначає М. Джованеллі, синтаксис надає мовцеві змогу структурувати не лише те, що передається, але й як це сприймається, яким чином фокусується увага, які відносини постають між учасниками ситуації (Giovanelli, 2013). У поетичному синтаксисі ці механізми часто реалізуються через інверсію: наприклад, переміщення предиката або підмета в нетипову позицію, змінюючи граматичну структуру, акцентує нову концептуальну основу. Цей синтаксичний прийом в українському мовознавстві трактують як «перестановку, зміну звичного порядку слів або частин речення, що є ознакою синтаксичного устрою мови ... або використовується з метою емфатичного виділення реми» (Селіванова, 2006, с. 180). Н. Малюга зазначає, що інверсія слугує засобом виокремлення одиниць, які несуть основне смислове навантаження, і використовується задля наголошення на значенні інверсованих складників та посилення виразності мовлення

(Малюга, 2025, с. 157). При цьому стилістичний ефект фігури залежить від розташування частин: вона виникає внаслідок відступу від загальноприйнятої синтагматичної схеми, що дає можливість створити оригінальну та емоційно вмотивовану форму висловлювання (Малюга, 2025, с. 155). Детальний аналіз когнітивної ролі синтаксичної інверсії в поетичному дискурсі проведено нами в одній із попередніх розвідок (Похилюк, 2025).

Іншим важливим когнітивним механізмом художнього мовлення є еліпсис – усунення окремих елементів речення за умови їхньої логічної відновлюваності. Проте в поезії еліпсис часто втрачає свою відновлюваність: він створює лакуни, які не заповнюються лінгвістично, а лише емоційно або асоціативно. Як зазначає Р. Лангекер, «мовна конструкція має таку саму силу відсутності, як і присутності: профілювання й фокусування можуть здійснюватися через мовчання» (Langacker, 2019). О. Селіванова трактує еліпсис як «вияв мовної економії або стилістичну фігуру, що ґрунтується на вилученні з речення структурно необхідного компонента з метою надати тексту більшої виразності, динамічності, уникнути повторень» (Селіванова, 2006, с. 141). Дослідниця стверджує, що «Результатом еліпсису в мовній системі є речення з нульовою зв'язкою (у багатьох мовах матеріальна зв'язка є параметром цих мов), односкладні речення, транспозиція, або конверсія частин мови шляхом семантичної конденсації (...), творення модальних слів шляхом усічення речень, компресія (...) тощо» (Селіванова, 2006, с. 142). У сучасних наукових дослідженнях натрапляємо на узагальнення про те, що застосування еліпсу як синтаксичної фігури забезпечує експресивність художнього мовлення (Корольова–Шевченко, 2021, с. 392).

У контексті когнітивної лінгвістики анаколут – це синтаксичне порушення логічного зв'язку, яке постає як поетичний ресурс інтерпретаційної багатозначності. Це приклад так званої багатозначної перспективи, коли синтаксис не структурує ситуацію однозначно, а навпаки – відкриває варіанти її бачення (Giovanelli, 2013; Langacker, 2019). О. Селіванова зауважує, що ця стилістична фігура «будується на відсутності граматичного узгодження у висловленні (відмінкових і числових форм) при наявності смислового узгодження або на порушенні формально синтаксичного зв'язку, що надає фразі певного прагматичного змісту» (Селіванова, 2006, с. 25). Саме тому поетичні конструкції, що містять анаколут, неможливо пояснити в межах лише формального синтаксису. Вони набувають сенсу тільки через когнітивні категорії: схеми руху, профілювання агентності, емоційного каркасу тощо.

Когнітивна граматики дає змогу описувати такі структури як природні вияви мислення в поетичному дискурсі. Особливо плідною в цьому контексті є ідея тілесно зумовлених схем простору, напрямку, сили, які

пронизують граматику. Як пишуть В. Еванс і М. Грін, синтаксис поетичного мовлення «може структурувати досвід таким чином, що читач інтуїтивно „переживає” концепт, а не лише його розуміє» (Evans–Green, 2006).

У зв'язку з цим важливо також враховувати, що поетичний синтаксис є явищем водночас лінгвістичним, культурним, інтерсуб'єктивним. Поетичне мовлення не просто передає певну думку, а створює спільне поле для інтерпретації, в якому значення стає результатом взаємодії автора, тексту й читача. Саме тому концепти «усвідомлення», «схема», «блендинг» дедалі частіше використовують при інтерпретації поезії. Дж. Стін і Дж. Гевінс стверджують, що когнітивна поетика – це передусім «дискурсивне моделювання смислу, де синтаксис – не форма, а дія» (Gavins–Steen, 2003).

Узагальнюючи, варто зосередити увагу на тому, що когнітивна граMATика в сучасних трактуваннях дає змогу глибоко й тонко аналізувати поетичний синтаксис як динамічну конструкцію смислу. Граматичні фігури в поезії постають як інструменти концептуального моделювання – вони повноцінно творять образ, а не лише оформлюють його. Поезію не можна описувати тільки як гру зі словом, адже вона є складною когнітивною подією, в якій синтаксис стає не менш значущим, ніж метафора.

Уважаємо за доцільне в науковій розвідці здійснити аналіз, присвячений когнітивному мовно-синтаксичному дослідженню поетичного доробку Михайла Каменюка. Застосування методологічного інструментарію когнітивної лінгвістики та врахування функційного потенціалу згаданих вище синтаксичних явищ дають можливість ґрунтовно проаналізувати вибірку поезій автора. Ставимо перед собою завдання виявити, як синтаксичні структури в поезії Каменюка не просто передають інформацію, а й формують особливі когнітивні моделі, впливають на сприйняття читачем дійсності та створюють глибокий емоційний і концептуальний каркас творів. Через детальний аналіз конкретних прикладів синтаксичних явищ ми прагнемо розкрити багатшаровість поетичного синтаксису та його роль у конструюванні смислів.

Так, у вірші «Одісей» натрапляємо на рядки: «*Мелодія слова, чом в тобі дві міри: довіри основа, основа зневіри?*» (Каменюк, 2020, с. 5), у яких вдало поєднано синтаксичну інверсію та еліпсис. Зміна порядку слів чітко виявляється у фрагменті *довіри основа* (замість нормативного *основа довіри*): винесення залежного іменника в препозицію зміщує семантичний акцент на поняття *довіри*, що надає йому концептуальної ваги ще до визначення його структурної ролі як *основи*. Питальна конструкція *чом в тобі дві міри* демонструє звичний для поетичного мовлення порядок слів, проте містить виразний еліпсис предикативного центру (пропущено дієслово-зв'язку *є*). Такий пропуск предиката в кількох місцях сприяє

значному ущільненню вислову, створюючи когнітивну лакуну. Це спонукає читача до активної рецептивної діяльності – домислювання невербалізованих зв'язків, що посилює відчуття динамізму та внутрішньої напруги. В авторському асоціативному прочитанні *довіра* та *зневіра* метафорично осмислюються як засадничі виміри існування слова, що увиразнює парадоксальність його природи.

У поезії «...дощ благословляє землю Словом Божим...» рядки: «*І не деренчить іржаво патріотів блудоглас. Ти побудь собі, державо, десь далеко і без нас*» (Каменюк, 2020, с. 7) демонструють виразні синтаксичні зміщення. У першому реченні ключову роль відіграє інверсія підмета й присудка: постпозиція суб'єкта (*не деренчить ... блудоглас*) порівняно з нейтральним порядком слів фокусує увагу на самому процесі «деренчання», висуваючи дію на перший план. Експресію підсилює також препозиція неузгодженого означення (*патріотів блудоглас* замість нормативного *блудоглас патріотів*), що спричиняє акцент на об'єкті авторської іронії вже на початку словосполучення. У другому реченні винесення обставин *десь далеко* та *без нас* у фінальну позицію акцентує на бажанні просторової та концептуальної дистанції від держави. Таке синтаксичне структурування формує модель усвідомленого відсторонення, де держава зміщується на периферію когнітивного простору ліричного героя, створюючи «схему опору руху» – відмови від нав'язаних ззовні соціальних зв'язків.

У поетичному фрагменті «*Сяйнули слова, що знайшов, як іскри вогню нічного: «Усі – це майже ніщо, Усе – це майже нічого»*» (Каменюк, 2020, с. 4) спостерігаємо використання подвійної синтаксичної інверсії, що визначає динаміку розгортання смислу. Перша інверсія виявляється в препозиції присудка (*Сяйнули слова* замість нейтрального *Слова сяйнули*): таке зміщення комунікативного фокусу на дію дає змогу авторові акцентувати увагу на раптовості осяяння, висуваючи сам момент появи «слів» на перший план. Друга інверсія реалізується через постпозицію означення (*вогню нічного* замість *нічного вогню*). Винесення прикметника в постпозицію акцентує на якісній характеристиці простору – нічній темряві, що підсилює візуальну контрастність образу «іскор». Ця подвійна інверсія, на нашу думку, готує когнітивне підґрунтя для сприйняття філософського висновку, вираженого через синтаксичний паралелізм фінальних рядків. Локальна симетрія конструкцій («*Усі – це майже ніщо / Усе – це майже нічого*») у поєднанні з використанням кванторних займенників створює ефект логічного вичерпання. У когнітивному аспекті такий порядок слів структурує досвід переходу від тотальності (*усі, усе*) до нігіляції (*ніщо, нічого*), змушуючи читача інтуїтивно відчувати відносність кількісних і якісних вимірів буття через лаконічну та ритмічно впорядковану синтаксичну форму.

У чотиривірші «*Стріляли в мене – влучили в Христа, ось віри вся історія проста*» (Каменюк, 2020, с. 6) автор вдається до складної конфігурації означень, що базується на дистанційній інверсії та розірваності синтаксичних зв'язків. У другій частині вислову спостерігаємо подвійне зміщення фокусу. По-перше, неузгоджене означення *віри*, яке за нейтрального порядку слів мало б стояти у постпозиції (*історія віри*), винесене на початок речення й дистанційоване від означуваного слова (*історія*). Така позиція випередження зміщує комунікативний фокус, висуваючи концепт «віри» як головну смислового домінанту, через яку має сприйматися вся подальша інформація. По-друге, узгоджене означення *проста* розташоване в постпозиції до означуваного слова (*історія проста*), що інтонаційно виокремлює цю якісну характеристику. Це створює ефект підсумку, де складний метафізичний досвід, описаний у першому рядку, раптово зводиться до лаконічної та прозорої формули. У когнітивному аспекті таке структурування речення забезпечує ефект концептуальної конденсації: дистанціювання означення «віри» змушує читача на мить утримувати це поняття в стані «активного очікування», поки воно не поєднається із суб'єктом «історія». Це підсилює асоціативний зв'язок між трагічною подією (пострілом у Христа) та її філософським осмисленням. У наведеному прикладі синтаксис моделює шлях від конкретної дії до її релігійно-етичного узагальнення, де саме «віра» стає рамкою для сприйняття життєвої історії.

Часто в поезії М. Каменюк поєднує інверсію з синтаксичним паралелізмом. У вірші «*Самота серед сільського зазим'я*» натрапляємо на рядки «*Стомилося життя мене втішати, стомилося кохання ждати мене*» (Каменюк, 2020, с. 16), у яких присудок *стомилося* розташований перед підметом *життя/кохання*. Повторення конструкції «стомилося [що] [що робити] [кого/що]» створює паралелізм. Аналізована інверсія *стомилося життя* акцентує саме на стані втоми, а не на суб'єкті, який втомлюється. Це переносить фокус на відчуття виснаження, загострюючи відчуття безвиході. Синтаксичний паралелізм посилює ці емоції, створюючи «емоційний каркас» втоми, де одне почуття (*втома життя*) накладається на інше (*втома кохання*), утворюючи концептуальну модель безнадії та зневіри.

У синтаксичній конструкції «*...мій край тремтить, як горобина, як та пташина на льоду...*» (Каменюк, 2020, с. 8) спостерігаємо використання порівняльних зворотів, побудованих за принципом локального синтаксичного паралелізму. Ритмічне повторення структури «як [іменник]» увиразнює художні образи, посилює емоційну напруженість вислову. Таке нанизування порівнянь дає змогу авторові максимально експлікувати стан вразливості рідного краю, передаючи його через фізичне відчуття тремтіння та холоду. У когнітивному аспекті образи замерзлої

горобини та пташини на льоду вербалізують концепт нестабільності через сенсорний досвід крихкості, що робить сприйняття поетичного образу більш інтенсивним та інтуїтивно зрозумілим для читача.

М. Каменюк часто використовує синтаксичний паралелізм для побудови гострих смислових протиставлень. Так, у фразі «*Думали, що пишем історію, а виявилось істерію*» (Каменюк, 2020, с. 34) структура складного речення з протиставним зв'язком («думали, що X, а виявилось Y») стає основою для розгортання антитези. Синтаксична симетрія в поєднанні з паронімією слів *історію* та *істерію* створює ефект очікування, що різко спростовується у фіналі вислову. Подібність звукової оболонки паронімів при радикальній відмінності їхніх значень увиразнює семантичний контраст між величчю задуму (*історія*) та хаотичністю реального результату (*істерія*). У когнітивному аспекті такий прийом забезпечує швидке переакцентування смислу: подібність слів підсилює трагічну іронію ситуації, змушуючи читача зіставити ці концепти й відчути глибину розчарування через невідповідність очікуваного та дійсного.

Виразним прикладом використання синтаксичного паралелізму як інструменту концептуалізації дійсності є вірш М. Каменюка «Становища»: «*Яке багатство навкруги! Але це не стосується мого соціального становища. Яка краса навкруги! Це і є моє вроджене природне становище*» (Каменюк, 2020, с. 172). У цьому тексті автор вибудовує дві симетричні синтаксичні конструкції, що базуються на паралельному розгортанні думки: окличне речення-теза – уточнювальне речення-зв'язок – іменна група-висновок. Така дзеркальна структура уможливила на когнітивному рівні протиставити два виміри буття особистості: зовнішній (матеріально-соціальний) та внутрішній (екзистенційно-природний). Синтаксична симетрія підсилює семантичний контраст між парою «багатство – соціальне» та «краса – природне». У першій частині паралелізму через заперечну конструкцію (*не стосується*) моделюється стан відчуження ліричного героя від соціального простору. У другій частині, завдяки ідентифікаційній структурі (*це і є*), паралелізм забезпечує швидку зміну комунікативного фокусу: автор стверджує невід'ємність індивіда від світу природи. У когнітивному аспекті такий прийом слугує засобом перекатегоризації поняття «становище». Через жорстку паралельну форму синтаксис структурує досвід читача таким чином, що соціальна незахищеність героя нівелюється його онтологічною причетністю до «краси навкруги». Паралелізм постає логічним каркасом, що утримує рівновагу між двома конфліктними аспектами реальності, виводячи на перший план «природне становище» як пріоритетну когнітивну модель ідентичності.

У вірші «Твоє безсоння» автор вдається до специфічної інверсії часової перспективи. Рядки «*рачуєш копійки, розтринькавши мільйони, стидаєшся*

за те, що *пригадав*» (Каменюк, 2020, с. 30) демонструють порушення лінійної послідовності дій. Хоча дієприслівниковий зворот *розтринькавши мільйони* семантично позначає попередню дію, його розташування після основного дієслова *рахуєш копійки* зміщує комунікативний фокус на теперішній стан героя. Це створює ефект порушеної хронології, де наслідок випереджає причину, що максимально увиразнює парадоксальність внутрішнього світу особистості. У когнітивному аспекті таке синтаксичне структурування дає можливість читачеві сприйняти ситуацію крізь призму гострого внутрішнього конфлікту: запізніла ощадливість на тлі колишнього марнотратства стає метафорою запізнілого каяття та глибокого самоосуду.

Аналіз поетичного фрагмента «...як виходим рядами на лови, чумаки материнської мови; в День Поезії істина в лезі є...» (Каменюк, 2020, с. 49) дає змогу виявити складне синтаксичне моделювання, що базується на явищі анаколуту. У наведеному прикладі спостерігаємо виразний граматичний злам: перша частина конструкції починається зі сполучника *як*, що за логікою лінійної мови має вводити підрядну частину (часу або способу дії), яка повинна корелювати з певною головною частиною. Проте автор перериває розвиток цієї синтаксичної стратегії крапкою з комою, і наступна частина (в *День Поезії істина в лезі є*) постає як граматично незалежне, самодостатнє твердження. У результаті початковий сегмент залишається структурно незавершеним («підвішеним»), що й створює ефект анаколуту. Додаткову експресію вносить дистанційована поширена прикладка *чумаки материнської мови*, яка розширює перший образ, але ще більше віддаляє мовця від завершення початкової граматичної схеми. У когнітивному аспекті таке порушення синтаксичної цілісності відображає *динаміку перемикання уваги*. Поет починає розгортати описову аналогію (процес «виходу на лови»), але інтенсивність центральної ідеї – усвідомлення гостроти й небезпеки слова («істина в лезі») – спричиняє раптовий зсув у свідомості. Читач замість очікуваного логічного завершення порівняння отримує пряму екзистенційну декларацію. Синтаксис у цьому прикладі моделює момент раптового осяяння, де граматична впорядкованість поступається місцем смисловій концентрації, змушуючи реципієнта самостійно долати когнітивний розрив між образом-процесом та образом-висновком.

Явище анаколуту як засіб відтворення дискретності мислення простежуємо також у фрагменті поезії «Мова антонімів»: «*Помирати, одійти в лоно Авраама, померти, сконати, спустити дух, лягти кістьми, гинути, одійти у вічність, переселитися в кращий зі світів, віддати Богові душу, спочити духом, одійти в небеса ... Ні, ні! Мова смерті не вбога...*» (Каменюк, 2020, с. 169). Синтаксична конструкція розпочинається з низки абсолютних інфінітивів, які в лінійному мовленні зазвичай потребують

логічного та граматичного завершення у формі головної частини речення або модального компонента. Проте поет свідомо припускається структурного зламу: перелік дієслівних форм залишається граматично ізольованим і переривається експресивним запереченням, після якого вводиться цілком нова синтаксична схема. У когнітивному аспекті така незавершеність початкової стратегії моделює процес інтенсивної номінації досвіду, де накопичення концептів-дій випереджає можливість їхнього логічного впорядкування. Раптовий розрив зв'язків створює когнітивну лауну, що змушує читача відчутти «неможливість» адекватного вербального фіналу думки про смерть у межах стандартної граматики. Синтаксис у наведених рядках постає інструментом фіксації моменту переходу від спроби означення явища до усвідомлення його позамовної глибини, що зміщує комунікативний фокус із граматичної цілісності на смислову концентрацію.

Ще одним яскравим прикладом синтаксичного моделювання когнітивного бар'єру через явище анаколуту є вірш «Як від...»: «*як від Бога до людини / як від неба до землі / як від хмари до води / як від... / щоби ти не вчинив / колись і перед тобою / впаде завіса...*» (Каменюк, 2020, с. 178). У цьому тексті автор вдається до свідомої структурної розірваності, що стає основним композиційним прийомом для втілення концепту непізнаності меж буття. Аналіз виявляє виразне порушення очікуваної логіко-граматичної схеми: вірш розпочинається з низки паралельних порівняльних конструкцій, які в межах лінійної мови мають виконувати роль преамбули до певної головної частини, що логічно завершила б порівняння. Проте вжита обірвана фраза *як від...* із трикрапкою маркує раптову зміну синтаксичної стратегії, унаслідок чого початкова порівняльна лінія залишається граматично підвішеною, а поет переходить до умовно-допустової конструкції та фінального твердження про «завісу». Такий граматичний злам деактуалізує потребу в раціональному логічному фіналі, посилюючи ідею невимірюваності та неосяжності відстаней між сакральним та земним вимірами. У когнітивному аспекті анаколут забезпечує ефект різкого зміщення комунікативного фокусу, що створює відчуття когнітивного шоку, оскільки читач змушений самостійно долати смислову прірву між накопиченими образами-дистанціями та раптовим екзистенційним висновком. Синтаксична незавершеність у поетичних рядках постає засобом нелінійного структурування досвіду, де формальна розірваність фрази та використання трикрапок дають можливість реципієнту інтуїтивно пережити концепт неминучості фіналу, який неможливо адекватно впорядкувати в межах стандартного синтаксису.

У вірші «Політика» рядки *Знову чорно-червона заграва. Знову червоно-чорна* (Каменюк, 2020, с. 29) містять еліпсис. У другому реченні пропущено

присудок *заграва*, який легко відновлюється з контексту. Відсутність слова *заграва* в другому реченні не створює інформаційної лакуни, але підкреслює повторюваність та циклічність згаданих подій. Це синтаксична пауза, яка перетворюється на естетичну й експресивну одиницю, посилюючи відчуття безнадійної повторюваності конфліктів та напруги.

Продовжуючи аналіз еліптичних конструкцій у поетичному синтаксисі М. Каменюка, доцільно розглянути фрагмент вірша «Петиція»: «*Літаки, ракети, / аеростати, дельтаплани... / На небі усе тісніше...*» (Каменюк, 2020, с. 175). У першому реченні автор вдається до відкритого номінативного переліку, що в когнітивному аспекті відтворює механізм швидкої візуальної фіксації: концепти технічних об'єктів накопичуються у свідомості читача миттєво, без часового розгортання, притаманного розгорнутим дієслівним структурам. Це створює модель «заповненого кадру», де увага реципієнта зосереджена на щільності самих об'єктів. У другому реченні – «*На небі усе тісніше...*» – реалізовано еліпсис дієслова-зв'язки (є або *стає*), що зміщує комунікативний фокус із динаміки процесу на якісний стан простору. Пропуск предиката створює специфічну когнітивну лакуну, яка спонукає читача до активного домислювання та інтенсивного переживання концепту «тісноти».

Аналіз еліптичних конструкцій у поезії «Великі фігури» дає змогу розкрити механізми миттєвої візуальної фіксації та концептуальної інтеграції образів: «*Після дощу – / дзеркальність тротуарів. / Перехожі – / повторені у великих фігурах / гральних карт – / тузи, дами, королі, валети...*» (Каменюк, 2020, с. 180). У вірші спостерігаємо послідовний еліпсис предикативного центру (пропуск дієслів-зв'язок *є, стають, постають*), де пунктуаційний знак тире перебирає на себе функцію ідентифікації між суб'єктом та його ознакою. У першій конструкції *Після дощу – дзеркальність тротуарів* пропуск дієслова на позначення виникнення стану зміщує комунікативний фокус із процесу на результат, створюючи ефект статичного «стоп-кадру». З погляду когнітивної граматики, така номіналізація досвіду уможливило сприймання читачем пейзажу як цілісного візуального концепту. Друга частина вірша *Перехожі – повторені у великих фігурах...* демонструє ще глибшу синтаксичну компресію, де відбувається пряме накладання двох концептуальних сфер: реальних людей (перехожих) та символічних об'єктів (гральних карт). Пропуск вербалізованого порівняння або пояснення («перехожі здаються подібними до...») забезпечує ефект когнітивного блендингу, коли два образи зливаються в єдину метафоричну цілісність безпосередньо в момент сприйняття. Фінальний номінативний ряд *тузи, дами, королі, валети...* заповнює створену еліпсисом смисловою лакуну, конкретизуючи зорову метафору. Відтак, еліпсис у наведеному прикладі є інструментом когнітивної економії: він усуває надлишкові логічні ланки,

змушуючи мозок реципієнта миттєво синтезувати складну візуальну асоціацію, що надає поетичному образу ознак об'єктивної, хоча й парадоксальної, реальності.

7. Висновки і перспективи дослідження

У межах проведеного дослідження поетичний синтаксис розглянуто як когнітивно релевантну мовну структуру, здатну моделювати досвід, емоції й концепти завдяки граматичним фігурам. Застосування положень когнітивної граматики дало змогу виявити, що такі синтаксичні явища, як інверсія, еліпсис, анаколут і паралелізм, у поезії Михайла Каменюка функціонують як інструменти концептуального структурування смислу.

За результатами аналізу можемо стверджувати, що інверсія в поетичних текстах зміщує фокус уваги й акцентує ключові семантичні елементи, створюючи когнітивну напругу та багатозначність. Еліпсис, своєю чергою, активує уяву читача, провокуючи асоціативне й емоційне домислення. Анаколут як граматичне порушення є засобом реалізації багатшарової перспективи, що уможлиблює передати складні ментальні й часові структури. Паралелізм формує емоційний ритм і підтримує концептуальну узгодженість між частинами висловлення.

Спостереження над синтаксисом поетичного мовлення підтверджують продуктивність когнітивного підходу до аналізу художнього мовлення. Поетична мова виявляється формою дії, у якій синтаксис не лише організує висловлювання, а й бере участь у побудові значення, залучаючи читача до спільного конструювання смислу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в глибшому порівняльному аналізі когнітивно-синтаксичних стратегій у творчості інших українських поетів, а також у розширенні методології за рахунок залучення корпусної лінгвістики, психолінгвістичних експериментів і міждисциплінарних підходів на перетині лінгвістики, літературознавства та когнітивних наук.

Література

1. Каменюк Михайло 2020. *...й камінь стара латинь, й лісів слов'янська в'язь...: Поезія*. Вінниця: ПРАТ «Вінницька обласна друкарня».
2. Корольова Вікторія – Шевченко Тетяна 2021. Експресивний потенціал синтаксичних конструкцій в українському художньому дискурсі. В: *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries: Collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, с. 381–434. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-37>

3. Малуґа Наталія 2025. Синтаксичні фігури. В: *Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір: колективна монографія* / за заг. ред. Ж. Колоїз. Кривий Ріг: Видавець Р. А. Козлов, с. 149–191.
4. Похилюк Олена 2025. Когнітивна роль синтаксичної інверсії в поетичному дискурсі (на прикладі творчості Тетяни Яковенко). *Folia Philologica* 10: с. 67–76. <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2025/10/8>
5. Розгон Валентина – Шевченко Тетяна 2025. Експресивні варіації речення в новелах Олеся Гончара. *Ukrainian Sense* 1: с. 180–191. <https://doi.org/10.15421/462518>
6. Селіванова Олена 2006. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
7. Broccias, Cristiano 2024. *Cognitive Grammar: Symbolism and Conceptualization*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199772810-0321>
8. Evans, Vyvyan – Green, Melanie 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.
9. Gavins, Joanna – Steen, Gerard eds. 2003. *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203417737>
10. Giovanelli, Marcello 2013. Cognitive linguistics in the English classroom: new possibilities for thinking about teaching grammar. *Teaching English* 3: pp. 61–65.
11. Langacker, Ronald 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
12. Langacker, Ronald 2019. *Ten Lectures on the Elaborated Theory of Cognitive Grammar*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004415447>

References

1. Kamenyuk, Mykhailo 2020. *...y kamin stara latyn, y lisiv slovianska viaz...: Poeziia* [...and Stone Is Old Latin, and the Slavic Ligature of Forests...: Poetry]. Vinnytsia: PRAT «Vinnytska oblasna drukarnia». (In Ukrainian)
2. Korolova, Viktoriia – Shevchenko, Tetiana 2021. Ekspresywni potensial syntaksychnykh konstruksii v ukrainskomu khudozhnomu dyskursi [Expressive potential of syntactic constructions in Ukrainian literary discourse]. In: *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries: Collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, s. 381–434. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-37> (In Ukrainian)
3. Maliuha, Nataliia 2025. Syntaksychni fihury [Syntactic figures]. In: *Suchasnyi khudozhnii dyskurs: movnostylistychnyi vymir: kolektyvna monohrafiia* / edited by Zh. Koloiz. Kryvyi Rih: Vydavets R. A. Kozlov, s. 149–191. (In Ukrainian)
4. Pokhyliuk, Olena 2025. Kohnityvna rol syntaksychnoi inversii v poetychnomu dyskursi (na prykladi tvorchoosti Tetiany Yakovenko) [The cognitive role of syntactic inversion in poetic discourse: based on the works of Tetiana Yakovenko]. *Folia Philologica* 10: с. 67–76. <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2025/10/8> (In Ukrainian)
5. Rozghon, Valentyna – Shevchenko, Tetiana 2025. Ekspresywni variatsii rechennia v novelakh Olesia Honchара [Expressive variations of the sentence in the short stories

- of Oles Honchar]. *Ukrainian Sense* 1: s. 180–191. <https://doi.org/10.15421/462518> (In Ukrainian)
6. Selivanova, Olena 2006. *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Contemporary Linguistics: A Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. (In Ukrainian)
 7. Broccias, Cristiano 2024. *Cognitive Grammar: Symbolism and Conceptualization*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199772810-0321>
 8. Evans, Vyvyan – Green, Melanie 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.
 9. Gavins, Joanna – Steen, Gerard eds. 2003. *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203417737>
 10. Giovanelli, Marcello 2013. Cognitive linguistics in the English classroom: new possibilities for thinking about teaching grammar. *Teaching English* 3: pp. 61–65.
 11. Langacker, Ronald 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
 12. Langacker, Ronald 2019. *Ten Lectures on the Elaborated Theory of Cognitive Grammar*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004415447>

Ментальна архітектоніка поетичного синтаксису: когнітивна роль інверсії, еліпсису та анаколуту

Похилюк Олена, кандидат філологічних наук. Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», кафедра української філології, старший викладач. olhovaolena@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2786-4055.

У статті представлено комплексне дослідження поетичного синтаксису в межах когнітивної парадигми сучасної лінгвістики, де граматичні структури розглядають як динамічний інструмент моделювання концептуального змісту та смислотворення. Робота базується на синтезі положень когнітивної граматики Р. Лангекера та К. Брокчіаса, а також когнітивної поезики Дж. Стіна, Дж. Гевінс та М. Джованеллі. Основну увагу зосереджено на переосмисленні традиційних синтаксичних фігур – інверсії, еліпсису, анаколуту та паралелізму – як специфічних «ментальних жестів», що здатні керувати увагою читача, зсувати перспективу сприйняття та активувати складні когнітивні механізми.

Теоретично обґрунтовано, що поетичний синтаксис у художньому дискурсі виконує смислотворчу функцію, виступаючи формою втіленої концептуалізації реальності. На матеріалі поетичного доробку Михайла Каменюка доведено, що синтаксичні деформації не є лише засобами стилістичного увиразнення, а постають когнітивно релевантними операціями, які формують «емоційний каркас» тексту. Зокрема, аналіз інверсії дав можливість виявити її роль у когнітивному профілюванні та реконфігурації просторово-часових координат, де зміщення логічного наголосу прорізає мовну поверхню новою сенсовою глибиною. Досліджено еліпсис як спосіб створення когнітивних лакун, що активують творчу яву читача та змушують його до інтенсивного емоційного й асоціативного

домислення, перетворюючи «мовчання» граматичної конструкції на потужний засіб профілювання значущих концептів.

Особливу увагу в статті приділено феномену анаколуту, який у контексті когнітивної поетики потрактовано як стратегічний ресурс реалізації багатшарової перспективи. Показано, що порушення лінійного синтаксичного зв'язку відкриває множинність варіантів бачення ситуації, де минуле й теперішнє, присутність і відсутність існують одночасно в єдиному концептуальному блендингу. Розкрито когнітивний потенціал синтаксичного паралелізму, який у поєднанні з паронімією забезпечує дискурсивне моделювання складних психоемоційних станів, таких як зневіра, втома чи крихкість буття. На основі аналізу образних схем простору, сили та напрямку продемонстровано тілесний базис поетичної мови М. Каменюка, що дає змогу читачеві раціонально розуміти та інтуїтивно «переживати» втілені в тексті концепти.

Отримані результати підтверджують продуктивність інтердисциплінарного підходу до аналізу художнього мовлення, де синтаксис постає як когнітивна дія, що залучає читача до спільного з автором конструювання смислів. Стаття відкриває нові перспективи для розвитку української когнітивної поетики, пропонуючи методологію дослідження індивідуально-авторських моделей світу через призму граматичної організації тексту.

Ключові слова: когнітивна грамати́ка, поетичний синтаксис, ментальні жести, багатшарова перспектива, інверсія, еліпсис, анаколут, Михайло Каменюк, концептуальний блендинг, образні схеми.

The mental architectonics of poetic syntax: the cognitive role of inversion, ellipsis, and anacoluthon

Olena Pokhyliuk, candidate of philological sciences. Municipal Institution of Higher Education “Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College”, Department of Ukrainian Philology, senior lecturer. olhovaolena@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2786-4055.

The article presents a comprehensive study of poetic syntax within the cognitive paradigm of modern linguistics, where grammatical structures are viewed as a dynamic tool for modelling conceptual content and generating meaning. The study is based on a synthesis of the principles of cognitive grammar developed by R. Langacker and C. Broccias, as well as the cognitive poetics of J. Steen, J. Gavins, and M. Giovanelli. The main focus is placed on rethinking traditional syntactic figures — inversion, ellipsis, anacoluthon, and parallelism — as specific “mental gestures” capable of directing the reader’s attention, shifting the perspective of perception, and activating complex cognitive mechanisms.

The article theoretically substantiates that poetic syntax in literary discourse performs a meaning-generating function, acting as a form of embodied conceptualization of reality. Based on the poetic works of Mykhailo Kameniuk, it is demonstrated that syntactic deformations are not merely means of stylistic expressiveness, but cognitively relevant operations that shape the “emotional framework” of the text. In particular, the analysis of inversion makes it possible to reveal its role in cognitive profiling and in the

reconfiguration of spatial and temporal coordinates, where the shift of logical emphasis cuts through the linguistic surface with a new semantic depth. Ellipsis is examined as a means of creating cognitive gaps that activate the reader's creative imagination and prompt intensive emotional and associative completion, transforming the "silence" of a grammatical construction into a powerful means of profiling significant concepts.

Special attention is paid to the phenomenon of anacoluthon, which, in the context of cognitive poetics, is interpreted as a strategic resource for realizing a multilayered perspective. The article shows that the disruption of linear syntactic connection opens up multiple ways of seeing a situation, in which past and present, presence and absence coexist simultaneously within a single conceptual blending. The cognitive potential of syntactic parallelism is also revealed; in combination with paronymy, it ensures the discursive modelling of complex psycho-emotional states such as despair, fatigue, and the fragility of existence. Based on the analysis of image schemas of space, force, and direction, the bodily basis of M. Kameniuk's poetic language is demonstrated, enabling the reader both to understand rationally and to intuitively "experience" the concepts embodied in the text.

The results obtained confirm the productivity of an interdisciplinary approach to the analysis of literary language, where syntax appears as a cognitive action that involves the reader in the joint construction of meanings together with the author. The article opens up new prospects for the development of Ukrainian cognitive poetics by proposing a methodology for studying individual authorial models of the world through the prism of the grammatical organization of the text.

Keywords: *cognitive grammar, poetic syntax, mental gestures, multilayered perspective, inversion, ellipsis, anacoluthon, Mykhailo Kameniuk, conceptual blending, image schemas.*

A költői szintaxis mentális architektonikája: az inverzió, az ellipszis és az anakoluthon kognitív szerepe

Pohiljuk Olena, a filológiai tudományok kandidátusa. „Vinnyciai Humánpedagógiai Főiskola” önkormányzati felsőoktatási intézmény, Ukrán Filológia Tanszék, adjunktus. olhovaolena@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2786-4055.

A tanulmány a költői szintaxis átfogó vizsgálatát nyújtja a modern nyelvészet kognitív paradigmájának keretében, amelyben a grammatikai struktúrák a konceptuális tartalom modellezésének és a jelentésképzésnek dinamikus eszközeiként értelmeződnek. A kutatás R. Langacker és C. Broccias kognitív grammatikájának alapelveire, valamint J. Steen, J. Gavins és M. Giovanelli kognitív poétikájára épül. A tanulmány középpontjában a hagyományos szintaktikai alakzatok – az inverzió, az ellipszis, az anakoluthon és a parallelizmus – újraértelmezése áll, olyan sajátos „mentális gesztusokként”, amelyek képesek irányítani az olvasó figyelmét, elmozdítani az érzékelés perspektíváját, valamint összetett kognitív mechanizmusokat aktiválni.

A tanulmány elméleti szinten igazolja, hogy az irodalmi diskurzusban a poétikai szintaxis jelentésképző funkciót tölt be, és a valóság megtestesült konceptualizációjának formájaként működik. Mihajlo Kamenyuk költői életművén keresztül bizonyítja, hogy a szintaktikai deformációk nem pusztán a stilisztikai kifejezőerő eszközei, hanem kognitív szempontból

releváns műveletek, amelyek a szöveg „érzelmi vázát” alakítják ki. Az inverzió elemzése különösen alkalmas annak bemutatására, hogy ez az alakzat miként vesz részt a jelentés kiemelésében, valamint a tér- és időviszonyok újrendezésében. A logikai hangsúly elmozdítása ugyanis új értelmezési lehetőségeket nyit meg, és mélyebb jelentésrétegeket hoz felszínre a szövegben. Az ellipszist a tanulmány olyan kognitív hiányhelyek létrehozásának eszközeként vizsgálja, amelyek aktiválják az olvasó alkotó képzeletét, és érzelmi, illetve asszociatív kiegészítésre ösztönzik. Így a grammatikai szerkezet „csendje” a fontos fogalmak és jelentések kiemelésének hatékony eszközévé válik.

Külön figyelmet kap az anakoluthon jelensége, amelyet a tanulmány a kognitív poétika keretében a többretegű perspektíva megteremtésének eszközeként értelmez. Rámutat arra, hogy a lineáris szintaktikai kapcsolat megszakítása egy adott helyzet többféle értelmezését teszi lehetővé: a múlt és a jelen, a jelenlét és a hiány egyetlen összetett fogalmi szerkezetben jelenik meg. A tanulmány feltárja a szintaktikai parallelizmus kognitív lehetőségeit is, amely a paronímiával együtt olyan összetett lelki és érzelmi állapotok nyelvi megformálását segíti elő, mint a kétségbeesés, a fáradtság vagy a lét törékenysége. A tér, az erő és az irány képi sémáinak elemzése alapján a szerző bemutatja Mihajlo Kamenyuk költői nyelvének alapjait, amely lehetővé teszi az olvasó számára, hogy a szövegben megjelenő fogalmakat ne csak racionálisan megértse, hanem intuitív módon át is élje.

Az eredmények megerősítik, hogy az interdiszciplináris megközelítés eredményesen alkalmazható az irodalmi nyelv elemzésében. Ebben az értelmezésben a szintaxis nem pusztán nyelvtani szerkezet, hanem kognitív cselekvés, amely bevonja az olvasót a jelentések szerzővel közös létrehozásába. A tanulmány új lehetőségeket kínál az ukrán kognitív poétika fejlődéséhez, mivel módszertani alapot nyújt az egyéni szerzői világmodellek vizsgálatához a szöveg grammatikai szerveződésén keresztül.

Kulcsszavak: kognitív grammatika, poétikai szintaxis, mentális gesztusok, többretegű perspektíva, inverzió, ellipszis, anakoluthon, Mihajlo Kamenyuk, fogalmi integráció, képi sémák.